

BULGARİSTAN'DAN GÖÇ EDEN TÜRK GÖÇMENLERİN
DAYANIŞMA VE ÖRGÜTLENME BİÇİMLERİ: İZMİR ÖRNEĞİ

Suat Kolukırcık

Öz

Bu çalışma, 1989-1992 yılları arasında Bulgaristan'dan göç eden Türk göçmenlerinin dayanışma ve örgütlenme biçimlerinin genel karakterini irdelemeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede; aile, akrabalık, hemşehrilik, göçmenlik, dernekleşme, siyasallaşma ve siyasal katılım gibi özelliklerin, Türk göçmenlerce yeni yerleşim alanlarında nasıl içselleştirildiği ve kullanıldığı tartışılmaktadır. Çalışma alanı İzmir'deki Pınarbaşı, Sarnıç, Mevlana ve Buca bölgeleridir. Alan çalışması 14-21 Eylül 2002 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Çalışmada; anket ve derinlemesine mülakat teknikleri kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Göç, Göçmen, Siyasal Göç, 1989 Göçü, Dayanışma, İşbirliği, Örgütlenme.

Accommodation and Adaptation of Turkish Emigrants From Bulgaria: The Case of İzmir

Abstract

This study examines the behaviour of Turkish emigrants towards the problem of accommodation and adaptation by studying on the forms of organisation and solidarity of Turkish emigrants come from Bulgaria between the years 1989-1992. In this context traditional solidarity bonds; relationships, emigrant and citizenship relations, and relations with associations and political parties, cooperations and organisations determines the frame of the subject. The research field are Pınarbaşı, Sarnıç, Mevlana and Buca regions in İzmir. The Study has been completed between the dates 14-21 September, 2002. Survey form and deep interview are the techniques used in this study.

Keywords

Emigration, Political Emigration, The Emigration in 1989, Solidarity, Organization

Giriş

Göç; birey, grup veya ulusların doğal, ekonomik, siyasal ve benzeri zorunluluklar nedeniyle yeni bir fiziki ve kültürel ortama yerleşmeleri olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle göç; bireylerin gelecek yaşantılarının, ya bir bölümünü ya da tamamını geçirmek üzere bir yerleşim biriminden diğerine yerleşmek amacıyla yapmış oldukları coğrafi nitelikli yer değiştirme ve yeni bir sosyo-kültürel çevreye girmesi sürecidir. Ancak göç sürecin nasıl yaşandığı ve nasıl hazırlandığı konusunda birden çok etkenin analizi zorunlu olmaktadır. Zira göç kararında pek çok faktör rol oynayabilmektedir. Bununla birlikte genel bir çerçeve içerisinde göç Zanden'in de vurguladığı gibi "iki temel neden üzerinde; çekici ve itici faktörlerin bir sonucu olarak ele alınabilir. Çekici faktörler yeni yerleşim alanlarının cazibesinin bir sonucu olarak etkili olurken, itici faktörler de bir zorlama sonucu göçe neden olmaktadır" (1996:373). Çalışmanın sınırları içerisinde düşünüldüğünde ise, 1989 göçünün temel hedef noktası, göçün bir zorlama¹ sonucu meydana gelmiş olduğu ve siyasal nitelikli bir göç karakteri taşıması üzerine odaklanmaktadır.

¹ "Her gün dayak, işkence, onur ve kimlik meselesi vardı. Günde 10 bin kişi göç etti. Yollara geçici kamplar kuruldu. Hamile kadınlar doğum yaptı. Burukluk ve acı vardı. Rus yapımı gazlı otomobillerle gittik sınıra. Sonra Türkiye'ye akrabalarımın yanına vardım... Belene'de 4 ay kimseyle görüşemedim. Tuvalete gidemiyorduk. (...) Yemek ve ekmekler kötüydü, banyo yoktu. 4 ay sonra birbirimizi tanıyamadık. Vücudumda çürümedik yer kalmamıştı. Sağ gözüm uzun süre görmedi."

'Siyasal göçe' bir örnek olarak ele alınan 1989 göçünün aslında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılmış ilk göç olmadığı, aksine geçmiş dönemlerde belirli nedenler nedeniyle benzer göçlerin yaşandığı bilinmektedir. Nitekim Bulgaristan Türkiye'ye yapılmış ilk göçleri; 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı öncesi yapılan göçler, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının neden olduğu göçler, 1912-1913 Balkan savaşlarını izleyen göçler ve Cumhuriyet dönemi göçleri olarak dört döneme ayırmak mümkündür (Memoğlu-Süleymanoğlu,2004:1). Bu kategorizasyonun yanında Bulgaristan'dan yapılan göçlerin genel karakteristiği, "cumhuriyetin kurulmasını izleyen yıllarda Anadolu'ya yapılan ikinci büyük göç dalgasını Bulgaristan'dan yapılan göçlerin oluşturması ve bu göçlerin aralıklarla 1989 yılı ve sonrasına kadar sürmüş olmasıdır. Cumhuriyet döneminde ülkeye gelen toplam göçmenlerin % 48'ini oluşturan 790.717 Bulgaristan göçmeninin göç hareketi dört aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşamada 1925 yılındaki '*Türk - Bulgar İkamet Sözleşmesi*' ile 1949 yılına kadar 19.833 ailede 75.877 kişi iskanlı, 37.073 ailede 143.121 kişi serbest göçmen olmak üzere toplam 56.906 ailede 218.998 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. 1950 - 1952 yılları arasında Bulgaristan'ın tehcir ve göçe zorlaması sonucu 37.851 aileye mensup olmak üzere 154.393 kişi iskanlı göçmen olarak Türkiye'ye gelip yerleşmişlerdir. 1968 - 1979 yılları arasında da *Türkiye-Bulgaristan Yakın Akraba Göçü Anlaşması* çerçevesinde, 32.356 aileye mensup 116.521 kişi Türkiye'ye göç etmiş ve bu göç ile 1950 -52 yılları arasında gelen göçmen ailelerinden büyük bölümünün Bulgaristan'da kalan yakınlalarının Türkiye'ye serbest göçmen olarak gelmeleri sağlanmış ve böylece parçalanmış ailelerin birleşmesi gerçekleştirilmiştir. Bulgaristan'dan son göç hareketi 1989 yılında Türk kökenli Müslüman Bulgar vatandaşlarının, Bulgar hükümeti tarafından Türkiye'ye göçe zorlanmaları ile başlatılmıştır. Böylece Türkiye, II nci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da görülen en yoğun ve zorunlu göç akımını yaklaşık üç aylık bir süre içinde kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu dönemde 64.295 aileye mensup 226.863 kişi serbest göçmen olarak Türkiye'ye gelmiştir. Bu tarihten itibaren 1995 yılına kadar da aralıklı olarak gelen serbest göçmenlerin sayısı 27.224 ailede 73.957 kişiye ulaşmıştır" (Doğanay,1997:197).

Belirtilen süreç içerisinde ve belirli aralıklarla gerçekleşen Bulgaristan göçünün en belirgin özelliği, Bulgaristan'daki Türk nüfusunun azaltılmasına yönelik bir amaç taşımamasıdır. Keskiöğluna göre; "1878, 1885, 1914 ve 1934 nüfus istatistiklerine göre bir çok yörede Türk nüfusu çoğunlukta bulunmaktaydı, ancak bu çoğunluk göçlerle azaltılmıştır (1985:26). "Özellikle 1934, 1944 ve 1956 yılında farklı biçimlerde iktidara gelen hükümetler Türkiye'ye olan göçleri kaçınılmaz kılmışlardır. Bunlardan Tudor Jivkov yönetimi 1960 yılı sonlarından itibaren Türk-Müslüman etnik gruplara jenosit, soykırımı politikasını uygulamaya koymuştur. Aralık 1984-Ocak 1985 tarihlerinde ise Türkleri Bulgarlaştırma kampanyası başlatmıştır. 1989 yaz aylarında etnik gerginlik en yüksek noktasına ulaşmış ve Türkler kitleler halinde sınır dışı edilmişlerdir" (Memişoğlu, 2002:272). Ancak Türklerin sınır dışı edilişi ve 1989 göçünün yaşanmasında, Bulgar hükümetinin iticiliği ve zorlamaları kadar, Türk hükümeti

(Projenin Bulgaristan bölümünde (2003 Mayıs), Kırcaali kentinin Cebel ilçesinde yapılan alan görüşmelerinden).

ve yöneticilerinin, göçü destekleyici ve çekici politikaları da göz ardı edilemeyecek derecede etkili olmuştur.

Türk göçmenlerinin (Balkan Türkleri²) Bulgaristan'dan yaptığı göç genel hatlarıyla değerlendirildiğinde iki temel özellik ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi 1989 ve sonrası göçün dönemin siyasal ve ırkçı uygulamaları nedeniyle 'itici', yani siyasal ve zorlamaya dayalı olması, ikinci ise sınır ötesi olması nedeniyle uluslararası³ bir göç olmasıdır. Birinci noktadaki iticilik karakteri dayanışma ve örgütlenme biçimlerini etkilediği gibi, ikinci noktada ki uluslararası olma karakteri ve göçmenlerin Türkiye'de kendilerine yardımcı olan bağlantıları da dayanışma ve örgütlenme biçimlerini etkilemiştir. Bunların dışında kültürel birikimler, Bulgaristan'ın bölgelerarası gelişmişlik düzeyi ve kır veya kent kökenli oluş, yaş, cinsiyet ve eğitim farklılıkları da göç sürecinde önemli etkenler olarak rol oynamıştır.

Araştırmanın Yöntemi Ve Kullanılan Teknikler

1989 göçüyle Bulgaristan'dan gelen Türk göçmenlerin dayanışma ve örgütlenme biçimleri üzerinden onların yerleşme ve uyum sorunu karşısındaki durumlarını irdeleyen bu çalışma Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü⁴ ve Sofya'da bulunan New Bulgarian University Department of Anthropology'nin "*Bulgaristan'dan Göç Eden Göçmenlerin Türkiye'deki Uyum ve Özdeşlik Problemleri*" adlı İzmir'de gerçekleştirdikleri ortak projeye ek olarak ele alınmıştır. Çalışmanın genel sınırları içerisinde belirlenen temel sorgu alanları ve cevap aranan noktaları şunlardır:

- 1989 göçüyle Bulgaristan'dan göç eden Türk göçmenlerinin yeni yerleşim yerlerine tutunum sağlamada kullandıkları araçlar nelerdir?
- 1989 göçüyle Bulgaristan'dan göç eden Türk göçmenlerinin yeni yerleşim yerlerindeki örgütlenme ve siyasallaşma düzeylerinin genel karakteristiği nedir?.

Çalışmanın belirlenen sorgu alanları çerçevesinde anket ve derinlemesine mülakat tekniğiyle yukarı da belirlenen sorulara cevap aranmıştır. Çalışma 14 Eylül - 21 Eylül 2002 tarihleri arasında, Türk göçmenlerin yoğun olarak yerleştikleri Pınarbaşı, Sarnıç, Mevlana ve Buca bölgelerinde gerçekleştirilmiştir. Alana yönelik olarak hazırlanan anket formu, pilot uygulamadan sonra yeniden değerlendirilmiş ve 435 denek üzerinde uygulanmıştır. Kontrol aşaması tamamlanmış anket formlarının bilgisayar girişi için açık uçlu sorulara verilen cevaplar çerçevesinde kodlama kılavuzu hazırlanmış ve sosyal bilimlerle ilgili istatistik programı olan SPSS programıyla analiz edilmiş ve tablolaştırılmıştır. Anket uygulaması sırasındaki gözlemler kaydedilmiş ve derinlemesine mülakat için görüşülenler belirlenmiştir. Anket

² "Biz 'Balkan Türküyüz' söylemini kullanan görüşülenler, hiçbir biçimde kendilerini; 'Bulgar Türkü' kimliği altında tanımlanmak istememektedir. '*Biz Bulgar değiliz, yalnızca Bulgaristan doğumluyuz. Biz buradan gitmeyiz. Osmanlı zamanında yerleşmiş oraya. O zaman Balkanlar bizimdi. Neden Bulgar kimliği altında kendimizi görelim*' ifadelerini kullanan görüşülenler kimliğe ilişkin farkındalık duygusunu en iyi biçimde sunmaktadırlar. Aynı zamanda bu ifadelerin altında göç süreci ve öncesine ilişkin yaşanan dramatik olayların da izleri bulunmaktadır.

³ Uluslararası göç; bireyin kendi ülke sınırlarının dışında yerleşmesidir (Muus 2001).

⁴ Yazar projede araştırmacı olarak görev almıştır.

sonuçları, gözlemler ve derinlemesine mülakatlardan elde edilen verilerin dökümü ve yorumu çerçevesinde konu değerlendirilmiştir.

Verilerin Değerlendirilmesi

1. Dayanışmanın Anahtarları: Akrabalık, Hemşehrilik, Göçmenlik

Göç süreci beraberinde kültür, gelenek, görenek ve yaşam biçimlerini yeni yerleşim alanlarına taşımakta ve göçmenlerin beraberlerinde getirdikleri birikimler yeni ilişkiler örüntüsü ortaya çıkarmaktadır. Özellikle Bulgaristan'dan göç eden Türk göçmenleri bağlamında ele alındığında; aile ve aile etrafında odaklanmış ilişkilerle, akrabalık ve göçmen kimliğinden hareketle sağlanan birliktelik, yeni koşullar karşındaki en önemli dayanak noktaları olarak belirmektedir. Belirtilen dayanak noktalarının göç sürecinde nasıl içselleştirildiği ve işlediğine baktığımızda ise, yeni yerleşilen çevreye uyum ve adaptasyon noktasında Türk göçmenlerin göstermiş oldukları davranışların hem daha önceden sahip oldukları hem de göç süreciyle birlikte kazandıkları özelliklerin bir yansıması olduğu görülmektedir.

Bu perspektif içerisinde Türk göçmenleri açısından aile, akrabalık ve göçmenlik gibi kavramları vazgeçilmez kılan zorunluluklar, kendisini yeni yerleşenlerin tutunum sağlamada bu kavramları bir araç olarak kullanmasında göstermektedir. Zira Bulgaristan'dan yapılmış daha önceki göçler ve göç edilen yerlerdeki aile ve akrabalık ilişkileri, Türk göçmenlerinin yeni yerleşim alanlarına uyum sağlamasında önemli rol üstlenmişlerdir. Ayrıca zorlamaya dayalı ve siyasal karakterli bir göç süreci yaşanmış olsa da yeni yerleşim yerleri hakkındaki sınırlı bilgileri, onların göç sürecini daha az sorunlu yaşamalarına yol açmıştır. Bu özelliklerin bir sonucu olarak, Türk göçmenlerin büyük çoğunluğunun yerleşmiş oldukları il veya semt seçiminde akrabalık ve hemşehrilik ilişkilerini birinci sırada göstermiş olması kaçınılmaz bir durum olarak algılanabilir. Görüşülenlerin mülakatlarda vurguladığı gibi, *“akrabalarımız buradaydı, herkes (muhacirler) buraya geliyordu, onun için buraya yerleşmeyi tercih ettik”* söylemleri sıklıkla kullanılan ifadeler arasında yer almaktadır. Nitekim anket çalışmasında da yerleşmek için İzmir ilinin seçiminde *“akraba ilişkilerinin”* rolünü vurgulayanların oranı %87.6'dır. Benzer biçimde oturdukları semtin seçiminde de *“akrabalığın”* önemini vurgulayanların oranı %33.5'dir (Tablo 1).

Tablo 1: Yerleşmek için İzmir'i neden seçtiği

İl Tercihi	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Akrabaların burada	311	71,5	87,6
Kentin özellikleri	27	6,2	7,6
Sosyal koşullar	10	2,3	2,8
Diğer	7	1,6	2,0
Toplam	355	81,6	100,0

Diğer yandan 1989 göçünün sınır dışı edilme özelliği göz önüne alındığında ve çoğu göçmenin çoğu eşyasını getiremediği⁵ düşünüldüğünde,

⁵ *“Kaçtık. Satabildiklerimizi sattık, çok ucuza gitti. Kamyonlara eşyaları değil, kendimizi zor bindirdik. Bir kamyonu 4-5 aile biniyorduk. Hepsi orada kaldı.”* (alan görüşmelerinden). Bulgaristan

akrabalık ve hemşehrilik ilişkilerinin sağladığı destek daha net bir şekilde anlaşılabilir. Zira Türkiye'ye ilk gelişle birlikte göçmenlerin büyük çoğunluğu, uygun bir yer bulana kadar akraba veya hemşehrilerinin evinde kalmıştır. Yakın akrabalarla aynı semtte ve çoğunlukla da aynı binalarda oturuluyor olması geleneksel ilişkilerin devamı konusundaki zorunluluğun göstergesi olarak düşünülebilir. Benzer şekilde iş bulma ve çevreyle olan ilişkiler de çoğunlukla akraba veya hemşehrilerin aracılığıyla sağlanmış ve sağlanmaktadır. Bir anlamda yaşanan çevre ve kentle ilişkiler bağlamında akraba ve hemşehriler bir köprü konumundadır. Bu bağlamda yeni ve eski Türk göçmenleri arasında geleneksel ilişki biçimine uygun 'iç dayanışma' bağlarının aktif olarak çalıştırıldığı ve yeni gelenler açısından bir tutunma aracı olarak kullanıldığı görünmektedir.

Göç ve göçmen tarihsel şartlar içerisinde düşünüldüğünde ise karşımıza göçü zorunluluklar karşısında sürekli yaşayan bir grubun, yani Balkan Türklerinin hatıraları çıkmaktadır. Anadolu'dan Balkanlara ve sonrasında Balkanlardan tekrar Anadolu'ya yapılmış olan göçler hafızalarda yer etmiş görünmektedir. "Biz buradan gitmeyiz, biz gavur değiliz, buranın esas yerlileri bizleriz" ifadelerinde olduğu gibi geçmişin ve yaşananın bir savunusu yapılmaktadır. Bu söylemler aynı zamanda görüşülenlerin 'vatandaşlık' ve 'uyum' algısını yansıtmaları açısından da önemli görünmektedir. Diğer yandan göç sürecini ateşten gömlek giymek ile bir tutan görüşülenlerin mülakatlarda bizlere sorduğu ilk soru "sen göçü bilir misin? Göç etmek ateşten gömlek giymek demektir" oldu. Bu düşünce öbeğinin izleri Bulgaristan'dan göç etmiş diğer göçmenlerin kullandıkları manilerde de yer almakta ve korunmaktadır.

<i>Kara tren gidiyor</i>	<i>Yağmur yağdı sel oldu</i>
<i>Acı duman seriyor</i>	<i>Dereler taşı doldu</i>
<i>Kara trenin içinde</i>	<i>Benvatanımdan ayrıldım</i>
<i>Macırlar gidiyor</i>	<i>Zalım Bulgar sebep oldu</i>

<i>Dağlarımın tepesi</i>	<i>Elmayı satan bilir,</i>
<i>Yarımin setresi</i>	<i>Tadını tadan bilir,</i>
<i>Milleti batırdı ya</i>	<i>Macırlık ateşten gömlekmış,</i>
<i>Macırlık meselesi</i>	<i>Acısını çeken bilir</i>

Memoğlu,2004:12).

Dayanışma ve işbirliği ilişkileri açısından genel bir ifadeyle Türk göçmenler açısından yeninin belirsizliği ve kaypak oluşu, akraba/hemşehri ilişkilerini kaçınılmaz kılmakta ve "biz/göçmenlik" söylemleriyle de bu ilişki biçimi süreklileştirilmekte ve korunmaktadır. "Göçmenler çalışkan insanlardır. Birbirimize yardım ederiz. Türkiye'ye geldiğimizde bize akrabalarımız yardım

Türklerinin zorunlu göçünü diğer bir kaynak şöyle aktarmaktadır: *Bulgaristan'daki soydaşlarımız akın akın Türkiye'ye geliyor, Bulgarların binbir baskısına ve işkencesine maruz kalan soydaşlarımız Türkiye'ye girebilmek için günlerce aç ve sefil bir halde yürüyerek geldiklerini, Bulgarların kendilerine her türlü işkenceyi yaptıklarını belirtiyorlar. Hükümetin, soydaşlarımızın rahatça girebilmeleri için sınır kapılarını koşulsuz olarak açma kararına rağmen Bulgarlar her Türk'e Türkiye'ye girmeden önce ellerinden gelen her türlü zorluğu çıkartıyorlar. Kırklareli'nde kurulan göçmen misafirhanesine yerleştirilen soydaşlarımıza, yurdumuzun her yerinden ve yurtdışında yaşayan Türklere yardım yağıyor."*

Kaynak: <http://www.geocities.com/almanakturkiye>.

etti. Göçmen olmak, övünülecek bir durumdur. Bizi en iyi göçmenler anlar. Göçmenler başarılı insanlardır. Avrupa görmüşlerdir. Medeniyet görmüşlerdir. Biz göçmeniz, Avrupalıyız, yerliler gibi değiliz” söylemleri görüşmeler esnasında en yoğun şekilde başvurulan ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk göçmenleri arasındaki bu anlayış göçmen evlilikleri yoluyla desteklenmekte ve yerli olanla ilişkiler sınırlı tutulmaktadır. Göçmen olmak, yerli üzerinden hareketle tanımlanmakta, yerlilik ‘ötekiliğin’ merkezinde konumlanmaktadır. Bir grup dinamiği olarak kendileri için benimsedikleri, “çalışkan”, ‘dürüst’, ‘temiz’ ve ‘Avrupalı’ gibi tanımlamalar dayanışmada kullandıkları temel söylemleri oluşturmaktadır. Zira göçmenlik, akrabalık ve hemşehrilik ilişkileriyle birlikte yeni bir doğuşun ve varoluşun simgesi olarak yüceltilen bir kimlik halini almış görünmektedir.

2. Mekanın Tercihi, Paylaşımı ve Kullanımı

Kent yerleşimi içerisinde göçmen ikamet alanları mekansal açıdan ele alındığında, kentin çeperinde yer almaktadır. Özellikle Pınarbaşı, Sarnıç, Mevlana ve Buca yerleşim alanlarına yapılan göçler bu özelliği belirgin bir biçimde göstermektedir. Yerli gruplardan ayrı veya yerli grupların yanında ancak içerisinde olmayan bu yerleşim karakteri aynı zamanda bir fiziki ve kültürel ayrımı da sunmaktadır. Bununla birlikte yeni yerleşim alanları Türk göçmenleri açısından tamamen izole olma ve içe kapanma durumunun yaşandığı bir mekan da değildir. Sosyal ve ekonomik açıdan yerli olarak tanımladıkları komşularıyla ilişkilerini sürdürmekte ve korumaktadırlar. Görüşülenlerin Türkiye’yi anavatan olarak görmeleri ve “*Burası bizim ana yurdumuz, biz buradan gitmeyiz*” söylemleri, bazı durumlarda bir karşı grup olarak gördükleri yerlilerle olan ilişkileri için önemli bir dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Mekanın tercihi ve kullanımı noktasında, Türk göçmenleri için ön plana çıkan özellikler dayanışma bağları olarak değerlendirdiğimiz aile ve akrabalık ilişkileri çerçevesindeki durumun somutlaşmış halidir. Zira oturlan il ve semtlerin tercih edilmesi; iç dinamiklere dayalı dayanışma arzusu ve isteğinin sonucu olduğu kadar, ekonomik etkenlere de bağlı olarak gerçekleşmiştir. “*Ekonomik nedenler ve tanıdıklarım aracılığıyla bu semti seçtim. Göçmenler burada oturuyordu, burası yerleşmek için en ucuz yerd, havasını seviyorum*” söylemleri Türk göçmenlerin hangi şartlar altında oturdukları semtleri tercih ettiklerini ifade etmektedir. Diğer yandan Arafat’ın da ifade ettiği gibi konut sorunu Türk göçmenlerin göç sürecinde ilk karşılaştıkları sorunlar arasında yer almıştır. “*Sorunun çözümünde öncelikli olarak yakın akrabalar devreye girmiş, akrabası olmayanlar ise okul, yurt, kamp ve prefabrik konutlarda iskan edilmişlerdir*” (Arafat,2000:38). Nitekim anket çalışmasında da benzer etkenler kendini göstermiştir. Anket çalışması sonuçlarına göre; semt tercihinde akrabalarla birlikte oturma isteği (%33.5), arsanın ucuzluğu (%29.0) ve göçmen ikamet yeri olması ((%17.4) oranında belirtilmiştir (**Tablo 2**).

Tablo 2: Oturulan semti neden tercih ettiği

Semt Tercihi	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Göçmen yerleşim alanı	69	15,9	17,4
Arsanın ucuzluğu	115	26,4	29,0
Ekonomik etkenler	51	11,7	12,8
Yerleşim alanının özellikleri	11	2,5	2,8
Akrabaların burada	133	30,6	33,5
Diğer	18	4,1	4,5
Toplam	397	91,3	100,0

Türk göçmenlerin yerleşme konusunda göstermiş oldukları bu karakteristik, bir başka çalışmada da benzer biçimde değerlendirilmektedir. “1989 yılında Bulgaristan’dan gelen göçmenlerin büyük bir bölümü⁶ daha önce Türkiye’ye göç etmiş akraba veya komşularının yoğun olduğu bölgelere kendi imkanlarıyla yerleşirken, bir bölümü de devlet tarafından 14 il merkezi ile 23 ilçe ve belde de göçmen ailelerin parasal katkısı ve borçlandırılması esasına dayalı bir yöntemle yapılan toplam 21.438 konuta 5 yıllık süreç içinde yerleşmişlerdir. Söz konusu konutlar kentlerin dışında siteler olarak planlanmıştır” (Doğanay,1997:198).

Başka bir perspektiften Türk göçmenlerin yerleşmiş olduğu mekanlar, onlar açısından yeni katıldıkları ortamda değişim ve uyum sürecini beraber geçirdikleri özel alanları oluşturmuştur. Ortak bir yaşamın kurgulanması ve yaşanması üzerine kurulu bu algı, mekansal birlikteliklerle meşrulaştırılmakta ve genel bir karakteristik olarak belirmektedir. Diğer bir ifadeyle Türk göçmenlerin aralarındaki ilişki örüntüsü, biçimi ve sıklığı aynı mekanı paylaşmanın yanında, aynı sıkıntıları ve acıyı çekmiş olmalarından veya böyle olduğunu düşüncülerinden kaynaklanmaktadır.

Mekanın kullanımına ilişkin olarak Türk göçmenlerinin göstermiş olduğu diğer bir özellik ev sahibi olma ve konut durumuna ilişkindir. Bir anlamda mekan; ev sahibi olmak ile bağlantılı gösterilmektedir. “İlk önce Gebze’ye ağabeyimin yanına geldik. 3 sene kız kardeşim de kaldık. Kiralık ev bulamadığımız için burayı seçtik. Burada 5 ayrı aileyiz. Bu evlerin hepsini yardımlaşarak kendimiz yaptık. Ev yaptırmamak bizde bir eksiklik olarak algılanır. Akşamları iş dönüşü gece geç vakitlere kadar lamba ışığında çalıştık. Orada askerde inşaat işçiliğini öğrendik. Zaten Türklere diğer işleri yaptırmazlardı. Kendimizi daha güvende hissettiğimiz için burayı seçtik. Hepimiz inşaat işinden anlarız” ifadelerinde⁷ yer aldığı gibi Türk göçmenler en kısa sürede bir konut sahibi olmak için büyük gayretler sarf etmişlerdir. Bu bağlamda Türk göçmenler arasında ev sahibi olmak birinci sırada yer alan bir istek ve ihtiyaç olarak belirmiştir. Kiracılığın ne olduğunu bilmeyen bu insanlar,⁸ kendi aralarında gerçekleştirdikleri ‘imece usulü’ yardımlaşmanın da katkısıyla

⁶ “Türkiye’de bizi iyi karşıladılar. 3 öğün yemek verdiler. Akrabalarının yanına gidemeyenler okullarda kaldı. Devlet bir yıl erzak verdi, kiramızı ödedi.” (alan görüşmelerinden).

⁷ Bursa’ya yerleşen Türk göçmenleri de benzer ifadeler kullanmaktadır. “Bir günde üç farklı iş yapardık” (Türktaşlan,1999:208).

⁸ İki ülke arasında yönetim tarzından kaynaklanan, özel ve kamu mülkiyeti düşüncesinin yarattığı sonuç.

çoğunlukla bir konuta sahip olmuşlardır. Ve çoğunlukla da birden çok daire sahibidirler. Kendi ifadeleriyle “*çocuklarının da geleceğini garanti altına almışlardır.*” Türk göçmenlerinin taşımış oldukları bu duygu ve gelecek konusundaki düşünceleri de konutlarının mimarisine yansımıştır. Zira göçmen konutları yerli grupların konutlarına göre farklı mimari özellikler taşımaktadır. Göçmen konutlarının temel özelliği; dış cephelerinin henüz tamamlanmamış ve çoğunlukla da iki katlı olmasıdır. En uygun zamanda yeni bir daire inşa etme düşüncesi, konutların dış cephesini henüz bitmemiş konut olarak göstermektedir. Bu özelliklerle birlikte mekan üzerinden genel bir çıkarsama yapılacak olursa, Türk göçmenler için mekan ve konut; ‘*güven*’, ‘*yardımlaşma*’ ve ‘*dayanışma*’ durumunu yansıtan en önemli araçlar olarak görülmektedir. Mekan aracılığıyla yeni yerleşim yerine uyum sürecinin temelleri atılmakta ve kurulan ilişkilerle birlikte yeni bir yaşamın parçası olduğu ifade edilmektedir.

3-Dernek ve Siyasi Parti Neyi İfade Ediyor

Türk göçmenlerinin çevreyle olan ilişkilerinde kullandığı diğer dayanak noktaları ise dernek ve siyasi partilerdir. Resmi olmayan istatistiklere⁹ göre İzmir’de 300 bin Bulgaristan göçmeni ikamet etmekte ve Bulgaristan’dan gelen Türk göçmenlerinin kurmuş olduğu Bal-Göç Derneğinin (*Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği*) kayıtlı 8 bin üyesi bulunmaktadır. Fakat bahsedilen göçmen nüfusu oranı ve derneğe üye olanların oranı göz önüne alındığında dernekle olan ilişkilerin zayıflığı açıkça ortadadır. Bu yorum, yapılan anket çalışmasında da açık bir biçimde görülebilmektedir. Zira Türk göçmenler arasında derneğe üye olmayanların oranı %69.1 gibi yüksek bir orana sahiptir (**Tablo 3**).

Tablo 3: Derneğe üye olup olmadığı

Dernek Üyeliği	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
D.yönetim kurulundayım	3	,7	,7
Derneğin aktif üyesiyim	17	3,9	4,0
Sadece üyesiyim	112	25,7	26,2
Üye değilim	295	67,8	69,1
Toplam	427	98,2	100,0

Anket oranları irdelendiğinde; 1990 öncesi Bulgaristan’da yönetim şeklinin tek partili olması ve Türk göçmenlerin çoğunlukla kırsal alanlardan gelmesi gibi özelliklerin, örgütlenme kültürünü olumsuz etkileyen önemli faktörler olduğu söylenebilir. “*Bizim dernekle, partiyle işimiz olmaz, kayıt altına girmek istemeyiz, bizi orda fişlerler, işe falan girerken bize zararı dokunur*” ifadelerinde de vurgulandığı gibi, geçmiş deneyimlerin ve kalıntıların örgütlenme¹⁰ konusundaki engeller olduğu görülmektedir. Diğer taraftan anket

⁹ İzmir Bal-Göç Derneği yöneticilerine göre; İzmir’de Bulgaristan’dan gelen 300 bin göçmen bulunmaktadır.

¹⁰ “*Bal-göç derneğinin adını duydum ama faaliyetlerini bilmiyorum. Kendi aralarında sandalye kavgası yapıyorlar. Bir ihtiyaç halinde akraba ve komşularına başvuruyorum. Önceden Anavatan Partisine oy verirdik. Ancak göçmen bir aday olursa, destek veririz. Biz dernek ve partiyi burada öğrendik. Göçmenler parti konusunda sınıfta kalır. Göçmenler üçkağıtçılık yapamaz. Derneğe üye olmak için başvuru yaptım ama sonucunu bilmiyorum. Dernekle olan ilişkimizi kocam ayarlıyor. Özal bizi getirdiği için Anavatan Partisine oy veriyorum. Bulgaristan’da herhangi bir dernek ya da*

çalışmasının demografik sonuçlarında da belirttiği gibi, Türk göçmenler arasında dernek ve siyasi partiye üye olanların daha çok eğitim düzeyi yüksek, erkek ve genç kuşaklar olduğu görülmektedir. Dikkati çekici bir biçimde kadınlar, bu tür örgütlenmeler içerisinde erkeklere oranla daha düşük oranlarda yer almaktadır. Bir anlamda bu durum kadın ve erkek rollerinin ev içi ve ev dışı olarak farklılaşmasının yansıması olarak da algılanabilir.

Türk göçmenleri ve dernek arasındaki ilişkilerinin zayıflığı dernek yöneticilerinin ifadelerinde de rahatlıkla izlenebilir. İzmir Bal-göç dernek başkanı Hüseyin Kocaman, dernek ve üye ilişkileri bağlamında “üyelerinin sadece kongre zamanlarında derneği hatırlamamaları gerektiğini ve aktif üye sayısının artmasının önemini vurgulamaktadır. Dernek, üyeleri arasında daha aktif olabilmek amacıyla mahalle bazında temsilcilik ağı kurmayı hedeflemektedir. Bu amaçla mahalleler bazında kadın ve gençlik komisyonları oluşturulmak istenmektedir. Derneğin temel amacı olarak da Balkan Türkleri olarak birlikte hareket etmek ve dayanışmayı¹¹ artırmak” (Kocaman:2002) söylemiyle hareket edilmektedir.

Bal-Göç derneğinin vurguladığı ‘birlikte hareket etme’ söyleminin Türk göçmenleri üzerindeki etkisi, onların derneğe bakış açılarıyla yakından ilintilidir. Derneğe üye olanlar ve derneğin çalışmalarını yakından takip edenler; derneğin daha da güçlenmesi gerektiğini ve somut adımlar atıldığını belirtmektedir. “Bal-Göçün varlığı bizim için önemli, dernek bizim sesimiz, biz birlikte olursak ancak zorlukları aşarız. Sorunlarımızın çözümü konusunda çalışıyorlar” ifadelerinde olduğu gibi derneğe sahip çıkmakta ve örgütlenme çabaları olmaktadır. Aksine derneğe üye olmayanlar ve çalışmaları takip etmeyenler; derneğin yeterli çalışmadığını ve küçük bir grubun amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları bir araç olarak derneği değerlendirmektedir. “Orada ne yaptıkları hala anlamadım, kendi çıkarları için derneği kullanıyorlar. Daha önce toplantılara giderdim ama artık gitmiyorum” söylemleri derneği olumsuzlayan görüşülenlerin sıklıkla başvurduğu ifadeler olarak yer almaktadır. Kuşkusuz bu durumun ortaya çıkışında derneğe olan yakınlık ve uzaklık derecesinin, ilişki biçimini belirleyen temel parametre olduğu söylenebilir.

Bal-Göç derneğinin yapısına ve işleyişine baktığımızda ise temel çalışma alanı olarak göçmenlerin sorunu üzerine odaklanmış bir dernek yapısı karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir anlatımla dernek, göçmen dayanışmasına, örgütlenmesine ve sorunlarına önem veren bir amaç içerisinde görünmektedir. Bu görüntü ve faaliyetleri içerisinde dernek, örgütlenme kapasitesini siyasi bir güç kaynağı olarak da kullanabilmektedir. “Bizim oy oranımız oldukça yüksek,

partimiz yoktu. Yasaktı bunlar. Bizim aramızda birlik dayanışma vardır. Partiyi bilmeyiz. Orada tek parti vardı. Derneği biliyorum ama üye değilim, olabilirim. Türkiye’de örgütlenemezseniz sorunlarımızı çözemezsiniz. Orta ve yaşlı kuşak komünist rejimde yetiştiği için örgütlenmeye karşı oldukça soğuklar. Daha çok genç kuşak örgütlenmeye destek veriyor. Orta yaşta memurların çoğu geleceklere olumsuz tesirde bulunacağı için derneğe üye olmuyor. Dernek haklarımızı alabilmek için bir araçtır. Türkiye’de her kapı siyasetten geçer. Örgütlü olursak sorunlarımızı çözeriz. Göçmenler kapalı insanlardır.” (alan görüşmelerinden).

¹¹ İzmir Bal-Göç Derneğinin; İzmir, Manisa Merkez ve Manisa Karaağaçlı olmak üzere üç şubesi ve İzmir Şubesine bağlı olarak da: Atatürk Mahallesi Pınarbaşı, Mevlana ve Sarnıç bölgelerinde dört lokali bulunmaktadır.

siyasi partiler bunu dikkate almalıdır” ifadelerinde özetlendiği gibi, dernek kendisini bir güç kaynağı olarak sunmaktadır. Bazı durumlarda da bu siyasi güç, ekonomik bir kaynağa rahatlıkla dönüşebilmektedir. Özellikle dernekle koordineli bir biçimde çalışan işyerleri (dershaneler, giyim mağazaları vs.) dernek üyelerine kendi satış fiyatları üzerinden belirli bir oranda ıskonto yapmaktadırlar. Bir anlamda dernek, servis sunanlar ve tüketenler arasındaki aracı olma konumuyla kendi üyelerinin özel fırsatlar sağlamasına yardımcı olurken, kendi varlığını da meşru kılmaktadır.

Türk göçmenlerin dernekleşmeye bakış açısında olduğu gibi, siyasi partilere bakışı da benzerlik taşımaktadır. Zira Türk göçmenlerin ifadelerinde vurguladığı; *“siyaset yalan, dolan üzerine kuruludur, biz bunları yapamayız, kendi çıkarları için her şeyi yaparlar”* söylemleri onların siyasi örgütlenme karşısındaki olan düşüncelerini net bir biçimde özetlemektedir. Aslında kendilerinin doğru ve güvenilir insanlar olduğu üzerinden ilerletilen bu söylemler, gerçekte siyasal örgütlenme konusundaki eksikliği ve isteksizliği örtmede kullandıkları bir araç rolündedir. Daha genel anlamda Türk göçmenleri için geleneksel olarak taşıdıkları kurumların; aile, akrabalık ve hemşehrilik algısının daha işlevsel olduğu, buna karşın modern bir ilişki biçimi olarak dernekleşmeye ve siyasi parti üyeliğine sıcak bakmadıkları söylenebilir. Nitekim anket sonuçlarında da belirttiği gibi, Türk Göçmenlerin % 96.0’ı herhangi bir siyasi partiye üye değildir (**Tablo 4**).

Tablo 4: Siyasi Partiye üye olup olmadığı

Siyasi Parti Üyeliği	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Yönetim kurulundayım	1	,2	,2
Aktif üyeyim	4	,9	,9
Sadece üyeyim	12	2,8	2,8
Üye değilim	411	94,5	96,0
Toplam	428	98,4	100,0

Türk göçmenlerin siyasal örgütlenme konusunda sergiledikleri diğer bir karakteristik, seçim dönemlerinde kendileri için program hazırlayan partilere ve göçmen adaylara oy vermeleridir. Genel bir eğilim olarak siyasi parti seçiminde Anavatan partisinin öncelikli konumu vardır. Türk göçmenlerin Anavatan partisi iktidarında Türkiye’ye göç ettikleri dikkate alınırsa bu öncelik daha rahat anlaşılabilir. *“Özal olmasaydı biz bu hallere gelemezdik, çok yardımcı oldu bize, büyük devlet adamıydı”* söylemlerinde olduğu gibi göç sürecine ilişkin hatıralar canlı tutulmakta ve korunmaktadır. Ayrıca bugünkü dernek binası, Anavatan partisinin yardımlarıyla satın alınmıştır. Buna karşın bugünkü konjonktürde partinin eski başkanı Özal’a ve Anavatan partisine olan minnet duygusunda bazı kırılmalar yaşanmaktadır. Bu kırılma 3 Kasım 2002 seçimlerinde daha rahat görülebilir. Anavatan partisi yerini yeni bir lidere; Cem Uzan’a ve Genç Partiye bırakmıştır. *“Anavatan partisi şimdi eski gücünde değil, Genç Parti bizim ihtiyaçlarımıza cevap veriyor. Adaylarımız da Genç Partiden, Genç partiyi destekleyeceğiz”* ifadeleri görüşülenlerin sıklıkla vurguladığı söylemler olarak belirmiştir. Bu söylemlerin somutlaşmış hali ise Genç Partinin 3 Kasım

seçimlerinde, İzmir ilinde ikinci en büyük parti olarak oy almasında ve göçmen oylarının desteğinde izlenebilir.

Türk Göçmenlerinin, Bulgaristan'daki siyasal seçimlere katılım düzeyinin Türkiye'deki siyasal örgütlenmeyle benzerlik taşıdığı görülmektedir. Nitekim siyasal katılım açısından Türk göçmenlerin 2001 Bulgaristan seçimlerine katılım oranı %71,0'la (Tablo 5) oldukça düşük bir seviyede gerçekleşmiştir.

Tablo 5: 2001 Seçimlerine katılım katılmadığı

Siyasal Katılım	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Evet, DPS	58	13,3	13,5
Evet, SDS	3	,7	,7
Evet, BSP	2	,5	,5
Evet, Diğer partiler	6	1,4	1,4
Evet, Ancak oy kullanamadım	56	12,9	13,0
Katılmadım	306	70,3	71,0
Toplam	431	99,1	100,0

Türk göçmenlerin söylemlerinde vurguladığı “Bulgaristan'daki haberlerden etkileniyoruz. Bir ara çanak anten bile almayı düşündüm, Çoğu şeyimiz orada kaldı, Orada akrabalarım var”, ifadelerine rağmen siyasal katılım oranlarında ki düşüklük dikkati çekicidir. Bunun nedeni olarak ileri sürülen görüşler ise “Burada yeteri kadar oy sandığı bulunmuyor. Oy verme işlemleri oldukça sıkıntılı, çoğumuz oy kullanamadan dönmek zorunda kalıyoruz” ifadeleridir. Genel anlamda siyasal katılım ve seçimlere katılma oranının düşüklüğü, İzmir'de kurulan seçim sandıklarının yetersizliğiyle bağlantılı görünse de (% 13.0), yukarıda da belirtildiği gibi siyasal katılım kültürüne olan uzaklık ve geleneksel öğelerin daha işlevsel olması durumuyla açıklanabilecek bir özellik taşımaktadır.

Sonuç

Hangi şart altında gerçekleşirse gerçekleşsin göç hareketlerinin temel karakteristiği insan ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasını gerektirdiği gibi, yerleşim alanlarının, yani fiziksel olanın da yenilenmesini zorunlu kılmaktadır. Diğer bir anlatımla yeni bir dünyanın kurulması ve yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Ancak yeninin yaşanmasında, geçmişin kalıntıları ve izleri bir öncü rolünü üstlenmekte ve oynamaktadır. Türk göçmenlerinin taşımış olduğu özellikler bağlamında değerlendirildiğinde ise, çoğunlukla tarıma dayalı, basit teknoloji ve örgütlenmemiş bir toplumsal ortamdan koparak göç eden Türk göçmenlerin, yeni ortamlarında getirmiş oldukları kültürel birikimlerini devam ettirdikleri görülmektedir.

Çalışmanın temel sorgu alanları çerçevesinde yeniden ele alınacak olursa Türk göçmenlerinin göçle birlikte taşıdıkları ve göstermiş oldukları genel özelliklerden birincisi; Türk göçmenlerinin dayanışma ilişkilerinde geleneksel ilişki biçimine uygun; aile, akrabalık, hemşehrilik ve göçmen kimliğine dayalı ilişki biçimini sürdürmeleridir. İkincisi ise, örgütlenme ve siyasal katılım noktasında geçmiş kalıntıların da bir devamı olarak düşük düzeyli çabalarıdır. Bu iki özellik içerisinde Türk göçmenlerinin mevcut konumları ve sahip oldukları

kurumların işlevselliği içerisinde, geleneksel ilişki biçiminin yakın bir gelecek için de devam edeceği söylenebilir. Bu özellik, yerleşim tarihinin yeni ve çevreyle ilişki kurmada kullanılacak araçların henüz olgunlaşmamış olmasıyla da bağlantılı değerlendirilebilir. Fakat hiçbir biçimde geleneksel ilişki biçiminin yegane ve olumlanan bir ilişki biçimi olduğu söylenemez. Özellikle genç kuşaklar, değişim isteği ve arzusu içerisinde görünmektedirler. “*Birinci kuşak olarak anne ve babalarımız çok açığı çekti, akşamları sadece çorba içtiğimiz günler oldu, artık bunların dışında bir şeyler olsun istiyoruz*” ifadelerinde olduğu gibi gençler değişimin öncüsü ve isteklisi konumundadırlar.

Gençlerin değişmesini istediği diğer özellikler ise, oturlan semtin değiştirilmesi¹² ve göçmen olmayanlarla da evlilik yapılması yönündedir. “*Bizimkiler zamanında ucuz ve akrabalar burada diye yerleşmişler, ancak buranın dışına çıkmak gerekiyor, diğer insanlar neler yapıyor bakmak gerek, ben göçmen ve göçmen olmayan ayrımı yapmıyorum*” ifadeleriyle çevreye uyum göstermekte ve yalnızca göçmen kimliği altında yaşamak istemediklerini belirtmektedirler. Gençlerin dernek üyeliği ve siyasi parti üyeliğine bakışı da oldukça net ve açıktır. “*Bal-Göç’ün varlığı bizim için önemli, bizim sesimiz, üye olsun olmasın Bal-Göç desteklenmeli, kendi adaylarımıza sahip çıkmalıyız.*” Bir anlamda gençlerin ikinci kuşak olmaları ve eğitim seviyelerinin yüksekliği, kendilerine ve çevreye bakış açılarında ebeveynlerine oranla daha farklı düşüncelerine yol açmaktadır. Diğer bir ifadeyle gençlerin değişimin isteklisi ve öncüsü oluşu, varolan geleneksel desenin çevreye tutunum sağlamada yeni dönüşümlere uğratılması çabasıdır. Geleneksel öğeler, kent sistemi içerisinde genç kuşaklarca yeniden üretilmeye çalışılmakta ve ortaya yeni özgünlükler çıkmaktadır. Bu çabalar genç kuşakların içinde yaşadıkları ortama gösterdikleri uyumun bir göstergesi olarak da algılanabilir.

Son söz olarak, göçe yol açan etmenler her ne olursa olsun, göçü yaşayan olarak göçmenlerin arada kaldıkları tartışılmazdır. Göçmenlerin “ne o, ne bu” konuları onlar açısından dengelenmesi oldukça zor bir süreçtir. Hem göç ettikleri, hem de geldikleri yerde öteki olarak algılanan bu insanlar için yaşam oldukça zor görünmektedir. Bir taraftan eskiye sahip çıkıp köklerini sağlamlaştırmaya çalışmaları, öte yandan da yeni yerleşim yerlerine tutunma çabaları üzerinde düşünülmesi gereken noktalardır.

¹² “Çocuklarımız bu semti sevmiyor. Türkiye’de Türk olmadığımız diye bizi eleştiriyorlar. Soyutlanmış olarak yaşıyoruz diyorlar.” (alan görüşmelerinden).

Kaynakça

- ARAFAT, Mohammad. (2000), “*Bulgaristan’daki Türk Azınlığın Türkiye’ye Göçü*”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Haziran.
- DOĞANAY, Filiz. (1997), “*Türkiye’ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi*”, Toplum ve Göç, II. Sosyoloji Kongresi Bildirileri, Ankara: DİE Matbaası.
- GÜLER, Sümer. (2001), “*Türkiye’de Göç ve Bütünleşme Sorunsalı*”, (içinde), 21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan, (der.), Firdevs Gümüšoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- KESKİOĞLU, Osman. (1985), *Bulgaristan’da Türkler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KOCAMAN, Hüseyin. (2002), *İzmir Bal-Göç Haberleri*, Sayı:1, Eylül.
- LİEBLİCH, A., Tuval-Mashiach, R., Zilber, T. (1998), *Narrative Research, Reading, Analysis, and Interpretation*, Applied Social Research Methods Series Vol.47, Sage Publications.
- MEMİŞOĞLU, Hüseyin. (2002), *Geçmişten Günümüze Bulgaristan’da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- MEMOĞLU-SÜLEYMANOĞLU, Hayriye. (2004), *Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Türkiye’ye Göçleri*, EJOS, VII, No: 4.
- MUUS, Philip. (2001), *International Migration And The European Union, Trends and Consequences*, European Journal on Criminal Policy and Research, No: 9.
- TÜRKASLAN, Nesrin. (1997), “*Bursa’da Meskun Bulgaristan Göçmenlerinin Ekonomik Durumları Üzerine Bir İnceleme*”, *Toplum ve Göç, II. Sosyoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara: DİE Matbaası.
- ZANDEN, Vander W. James. (1996), *Sociology*, New York: Mc Graw Hill. Inc. 1989 GÖÇÜ, <http://www.geocities.com/almanakturkiye/> , 30 Haziran 1989.